

RIFAT N. BALI
Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)

RIFAT N. BALI 1948 yılında İstanbul'da doğdu. 2001 yılında Sorbonne Üniversitesi, Ecole Pratique des Hautes Studes'den mezun oldu. Yayınlarının tam listesi www.rifat.bali.com adresinde mevcuttur.

İletişim Yayınları 593 • Tarih Dizisi 3
ISBN-13: 978-975-470-763-2
© 1999 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-9. Baskı 1999-2017, İstanbul
10. Baskı 2020, İstanbul

KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Siyonist liderlerden David ben Gurion, İstanbul'da Hahalutz teşkilatı üyeleriyle birlikte Galata Köprüsü'nde, 1944 [Beth Hatefutsoth Müzesi (Tel Aviv) fotoğraf arşivinden]

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Asena Günel

DİZİN Cemalettin Yılmaz

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RIFAT N. BALI
Cumhuriyet Yıllarında
Türkiye Yahudileri
**Bir Türkleştirme
Serüveni**
(1923-1945)

*“Eski günleri hatırına getir,
Çok nesillerin yıllarına dikkat et;
Babana sor, sana bildirecektir,
İhtiyarlarına sor, sana söyleyeceklerdir”*

Eski Ahit, Tesniye Bap 32, Ayet 7

O yılları yaşamış olan anneme ve babama...
Bu günleri yaşayan Seza'ya, Nedim'e, Beti'ye...

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar.....	11
ÖNSÖZ.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
LOZAN'DAN ONUNCU YIL MARŞI'NA	33
1. Kurtuluş Savaşı'nın Bitimi ve Cumhuriyet'in İlk Yılları	34
2. Yahudi Cemaatinin Lozan Antlaşması'nın 42. Maddesinden Feragat Etmesi	54
a) <i>Hahambaşılığın Lağv Edileceği Söylentileri ve Yetkilerinin Sınırlandırılması</i>	54
b) <i>Kamuoyu Baskısı</i>	59
c) <i>İspanya'ya Gönderildiği İddia Edilen Sadakat Telgrafı</i>	77
d) <i>Ankara'daki Temasların Perde Arkası</i>	84
e) <i>Yahudi Millî Meclisi'nin Feragat Beyanı</i>	90
f) <i>42. Maddeden Feragat Etmenin Yarattığı Tartışmalar</i>	95
3. Cumhuriyet'in İlk On Yılında Kültürel Açıdan Türkleştirme	102
a) <i>"Türkçe Konuşma" Meselesi</i>	105
b) <i>Türkleştirme Faaliyetleri Sırasında Meydana Gelen Bir Öfke Patlaması - Elza Niyego Cinayeti</i>	109
c) <i>"Vatandaş Türkçe Konuş!" Kampanyası</i>	131
d) <i>Yahudi Aydınları ile Yahudi Basının Tavrı</i>	149

e) İzmir Yahudilerinin Türkçe Konuşma Kararı Almaları ve Yankıları	157
f) Vagon-Li Olayı ve Yeni Bir Türkleştirme Kampanyası	164
g) 1930 Yılı Belediye Seçimleri - Azınlık Adayları ve Gene Türkleşme Tartışmaları	182
h) Eğitimin Türkleştirilmesi	185
4. İktisadî Hayatın Türkleştirilmesi	196
a) Cumhuriyet'in İlanından Önceki Yıllarda Ticari ve Sınai Hayat	196
b) Gayrimüslim Memurların İşlerine Son Verilmesi	206
c) Yabancı Uyrukluların Ticaretten Men Edilmeleri	228
d) Değişikliklerin Yarattığı Sonuçlar	230
e) İktisadî Türkleşme Siyasetinin Nedenleri	232
5. Onuncu Yıl Marşı'na Doğru	240

İKİNCİ BÖLÜM

TRAKYA OLAYLARI'NDAN

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE

1. Trakya Olayları	243
a) Olayların Akabinde Türkleştirme Faaliyetleri	254
b) Trakya Olaylarının Bir Neticesi - Siyonist Faaliyetlerin Canlanması	258
2. 1935 Yılı Milletvekili Seçimleri - Prof. Abravaya - Anadolu Gazetesi Polemiği	265
3. Kültürel Türkleştirme	269
a) Türkçe Konuşmayanları Cezalandırma Girişimleri	269
b) Marsel Franko'nun Cevabının Yol Açtığı Tepkiler, Tartışmalar	284
c) İzmir Basınında Yahudilerin Türkçe Konuşmaları Hakkında Tartışmalar	289
d) CHP'nin Tavrı	292
e) Sabri Toprak'ın Kanun Tasarıları	295
f) Cemiyetler Kanunu'nun Yürürlüğe Girmesi	301
g) Kültürel Türkleştirme - Eğitimin Türkleştirilmesi	303
h) Başvekil Celâl Bayar'ın Demeci	314
i) Tokatlıyan Oteli'nin İstanbul Yahudilerince Boykot Edildiği İddiası	316
j) Azınlık Avukatlarının İstanbul Barosu'ndan Tasfiye Edilmeleri Talebi	320
4. Atatürk'ün Vefatı - Azınlıkların Endişeleri	322

MİLLÎ ŞEF DÖNEMİ VE**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI** 331

1. Soykırımdan Kaçan Yahudilerin	
Türkiye'ye Sığınma Teşebbüsleri	331
a) <i>Yabancı Uyruklu Yahudiler Meselesi</i>	333
b) <i>Türkiye'den Transit Geçen Yahudiler</i>	342
c) <i>Struma Gemisinin Batışı - Anadolu Ajansı'ndan</i>	
<i>Yahudi Memurların Tasfiyeleri</i>	346
d) <i>Avrupa'da Yaşayan Eski Türk Vatandaşı Yahudiler</i>	362
2. Yahudilerin Kültürel Açından Türkleşmeleri	369
a) <i>Türk Ülküsüne Bağlılığın Kanıtları</i>	369
b) <i>"Türkçe Konuşma" Tartışmaları</i>	377
c) <i>La Boz de Türkiye Dergisi ve</i>	
<i>Türkçe Konuşma Konusundaki Tavrı</i>	380
d) <i>Balat Türk Kültür Birliği'nin Beyannamesi</i>	386
e) <i>Yemin Tartışmaları Üzerine Yahudilerin Tavrı</i>	392
f) <i>Eğitimin Türkleşmesi</i>	400
3. Siyonist Faaliyetler	403
4. Savaş Yıllarında Azınlıkların	
Askerlik ve Kamu Hizmetleri	408
5. İktisadî Türkleştirme - Varlık Vergisi	424
a) <i>Varlık Vergisi Öncesi Kamuoyunun Durumu -</i>	
<i>İhtikâr Olayları</i>	424
b) <i>Varlık Vergisi'nin Kanunlaşması</i>	442
c) <i>Varlık Vergisi'nin Uygulanması</i>	450
d) <i>Varlık Vergisi Karşısında Yahudilerin Tepkileri -</i>	
<i>Dünya Kamuoyunun Tavrı</i>	464
e) <i>Varlık Vergisi'nin Kaldırılması</i>	474

SONUÇ YERİNE

CUMHURİYET'İN TOPLUMSAL TASARISI:

YURTTAŞ YARATMAK	497
<i>Ulus-Devletin Kuruluşunda Millet Tarifi</i>	499
1. Toplumsal Tasarının Önündeki Engeller	501
a) <i>Din Unsuru</i>	502
b) <i>Azınlıklara Güven Duymama</i>	503
c) <i>"Kan Bedeli"</i>	507
d) <i>Azınlıklara Tanınan Haklar</i>	512
e) <i>Yahudilerin Dil Meselesi ve "Misafir" Konuuları</i>	513

2. Yahudilerin Türkleşme Karşısındaki Tavırları	519
<i>Cemaat Seçkinlerinin Gayretleri</i>	522
3. Türkleştirmeyi Hızlandırma Yöntemleri	526
4. Toplumsal Tasarının Önündeki Bir Diğer Engel: İktisadî Bağımsızlık Kavgası	534
5. CHP'nin Azınlıklara Bakışı	538
6. Toplumsal Tasarı Başarılı Oldu mu?	541
EKLER	557
KAYNAKÇA	571
DİZİN	597

KISALTMALAR

AAJFT	: American Association of Jewish Friends of Turkey (Türkiye'nin Amerikalı Yahudi Dostları Derneği)
age	: Adı geçen eser
AIU	: Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği)
AJA	: American Jewish Archives (Amerikan Yahudi Arşivleri)
AJC	: American Jewish Committee (Amerikan Yahudi Komitesi)
AJJDC	: American Jewish Joint Distribution Committee (Birleşik Amerikan Yahudi Dağıtım Komitesi)
AMA	: Amerikan Millî Arşivleri
Bkz	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CZA	: Central Zionist Archives (Merkezî Siyonist Arşivleri)
ÇEK	: Çocuk Esirgeme Kurumu
Çev	: çeviren
DP	: Demokrat Parti
Der	: Derleyen
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
HF	: Halk Fırkası
İDA	: İsrail Devlet Arşivleri
İETT	: İstanbul Elektrik, Tramvay, Tünel İşletmeleri
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
JCA	: Jewish Colonisation Agency (Yahudi Kolonizasyon Ajansı)
JTA	: Jewish Telegraphic Agency (Yahudi Telgraf Ajansı)
KKL	: Keren Kayemet le-İsrail (Yahudi Millî Fonu)
MTTB	: Millî Türk Talebe Birliği
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilâtı
PRO	: Public Record Office (Kamu Bilgileri Ofisi - İngiliz Millî Arşivi)
Prof	: Profesör
s	: sayfa
S	: Sayı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK : Türk Ceza Kanunu
THK : Türk Hava Kurumu
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
ty : tarih yok
WJC : World Jewish Congress (Dünya Yahudi Kongresi)
WRB : War Refugee Board (Savaş göçmenleri Kurulu)
WZO : World Zionist Organization (Dünya Siyonist Teşkilâtı)
Yay. Haz.: Yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

Aron Rodrigue'in Türkiye Yahudilerinin Alyans okullarında gördükleri eğitimi konu eden ve 1860 yılından 1925 yılına kadar olan dönemi inceleyen mükemmel çalışmasının Türkçe basımının önsözünde yer alan, "Cumhuriyetin kurulmasından sonraki döneme damgasını vuran Türkleştirme politikasının, 70 yıl içerisinde bu cemaati ve onun devlet nezdindeki konumunu nasıl bir değişime uğrattığı konusu, ayrı bir çalışma olarak yazarını beklemektedir" satırları bir yerde bu kitabın ilham kaynağını teşkil etmiştir.¹ Bu araştırmanın temel eksenini Tek Parti döneminde Türkiye Yahudilerinin siyasi iktidar ve kamuoyu ile olan ilişkilerinin ve aynı dönem zarfında Yahudi toplumuna uygulanan kültürel ve iktisadî Türkleştirme siyasetinin incelenmesidir.

Tek Parti dönemindeki Türk-Yahudi ilişkilerini inceleyen araştırmalara bakıldığında hemen göze çarpan hususlar şunlardır:

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Yahudilerin siyasi iktidarlar ve kamuoyu ile olan ilişkileri genellikle ya hiç incelenmemiş ya da meseleye bilimsel ve eleştirel bir şekilde yaklaşılmayıp, konu işlevsel bir şekilde ele alınmıştır. Konuya işlevsel

1 Aron Rodrigue, 1997, s. XII.

bir şekilde yaklaşanlar ise başta Yahudiler olmuştur. Türkiye Yahudileri kamuoyunun kendilerine yönelttiği eleştirilere ve sadakatsizlik suçlamalarına karşı bir savunma olarak, tarihin akışı içinde, siyasi ve resmî makamlarla olan ilişkilerinin sadece iyi yanlarını yansıtmaya özen göstermişler, böylece tarihlerini bir savunma aracı olarak kullanmışlardır. Tarih anlatımının bir araç olarak kullanıldığı bir ortamda kamuoyu da, Yahudilerin benimsedikleri bu anlatımı tartışmaya gerek görmeden kabul etmiş, konuya eleştirel ve nesnel bir şekilde yaklaşan araştırmacıların ileri sürdükleri tezlerin geçersiz olduğunu kanıtlamak için de, bizatihi azınlıkların benimsedikleri bu tarih anlatımını birincil bir kaynak ve kanıt olarak kullanıp onlara karşı ileri sürmüş ve Yahudilerin, birkaç olay dışında, Türkiye'deki yaşamları sırasında ciddi sorunlarla karşılaşmadıklarını tekrarlamıştır.

Bu tavrın en bilinen örnekleri Avram Galanti'nin kitaplarıdır. Avram Galanti'nin Türkiye Yahudileri tarihine yaptığı katkılar inkâr edilemez. Ancak kendisinin 1950'li yıllara kadar kamuoyu ve siyasi iktidar nezdinde Türkiye Yahudilerini savunma görevini yerine getirdiğini unutmamak lâzımdır. *Türkler ve Yahudiler* (İstanbul, 1928 ve ikinci baskı 1947) ve *Türkler ve Yahudiler Eserlerime Ek* (İstanbul, 1954) kitapları böyle bir görev anlayışının en iyi örnekleridir. Böyle bir anlayış ve sorumluluk içinde olan Galanti, dönemin koşullarından dolayı daha serbest davranma imkânına da sahip olmadığından, kitaplarında seçici bir tarih anlayışı sergilemiştir. Bu seçici anlayışla Türk-Yahudi ve Yahudi toplumu-siyasi iktidar ilişkilerinin sadece iyi yanlarını kamuoyuna yansıtmış, gerilimli yanlarını ya görmezlikten gelmiş veya onlara son derece yüzeysel ve olayları önemsemez bir şekilde değinmiştir. Galanti'nin kitaplarını okuyanlar gerek Yahudilerin ve gerekse Türklerin melek oldukları hissine kolayca kapılabilirler. Konuya böyle bir yöntemle yaklaşıldığında Türkiye Yahudilerinin Türk toplumu ve siyasi iktidarıyla olan ilişkilerini de gerçekçi bir şekilde değerlendirmek mümkün olmaz ve ortaya "Türk-Yahudi birlikteliğinin huzur dolu tarihi geçmişi" tablosu çıkar.

Galanti'nin üstlendiği bu misyon yakın tarihimizde Yahudi toplumunun başka seçkinleri tarafından devam ettirildi. Türk ve Yahudi toplumunun önde gelen işadamları, cemaat yöneticileri ve seçkinleri tarafından 1989 yılında kurulan 500. Yıl Vakfı bu misyonu günümüzde de sürdürdü. Vakıf, 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilerin büyük bir kesiminin Osmanlı İmparatorluğu'na göç edişlerinin beş yüzüncü yılına tesadüf eden 1992 yılında bu göçü kutlamak ve bu vesileyle dünya kamuoyuna Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana Türkiye'nin Yahudilere karşı sergilediği hoşgörülü tavrı tanıtmak amacıyla kuruldu. Vakfın kuruluş gayesi görünürde bu olmasına rağmen esas itibariyle Amerika'daki Rum ve Ermeni lobilerinin Türkiye'ye karşı yürüttükleri kulis faaliyetlerini bertaraf etmeyi amaçladı. Kulis faaliyetlerinin kıran kırana bir mücadele halinde seyrettiği yer ABD olduğu için de Vakıf, çalışmalarının en önemli bölümünü Amerikan kamuoyu, siyasetçileri ve sivil toplum kuruluşları nezdinde yoğunlaştırdı ve onları etkilemeye çalıştı.²

Kuruluş amacı Türkiye'nin tanıtımı ve Türkiye lehine lobi faaliyetlerinde bulunmak olan 500. Yıl Vakfı'nın tarih anlayışı da bu amaca uygundu. Nitekim Vakıf üyeleri, sözcüleri ve bu konuda Vakıf tarafından yapılan veya zımnen desteklenen veya teşvik gören yayımlar, Türkiye Yahudilerinin tarihine karşı Galanti'nin takındığı tarih anlatımı geleneğine uygun bir yaklaşım sergilediler.³ 500. Yıl Vakfı'nın benimsediği bu

2 Rum ve Ermeni lobilerinin Amerikan Kongresi ve Amerikan kamuoyu nezdinde yürüttükleri bu kulis faaliyetlerinin hedefleri, ana hatları itibariyle, Rum lobisi için Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesinden sonra adada mevzilenmiş olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'dan çekilmesini sağlamak, Ermeni lobisi için de Osmanlı Ermenilerinin 1915 yılındaki tehcirleri sırasında kuruma uğrayan Ermenilerin anısına bu olayın Amerikan Kongresi'nde "jenosid" olarak kabul edilmesini sağlamak için Kongre kararı çıkartmak oldu. Günümüzde bu amaçlara ek olarak Türkiye'nin insan hakları konusundaki bazı zaafı ve PKK'nın silahlı ayaklanması sonucunda gündeme gelen Kürt meselesi de eklendi.

3 Temsili mahiyette örnek vermek gerekirse şu yayınlar gösterilebilir: Vakıf başkanı yardımcısı Naim Güler'ün *The History of the Turkish Jews*, Ajans Class (t.y.) ve *Türk Yahudileri Tarihi - I*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1993 kitapları. Vakfın desteklediği tarihçilerden Prof. Stanford Shaw'ın *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (McMillan, 1991) ve *Turkey and*